

В.І. ГУР,
доктор філософських наук, професор,
О.В. АНДРУСЕНКО

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК СУТІСНОЇ СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Рассматриваются этические принципы морального воспитания студентов с особыми потребностями как существенной составляющей их социальной реабилитации.

Ethical principles of moral education of students with special needs as an essential part of their social rehabilitation are discussed.

Моральне виховання як сутнісна складова соціальної реабілітації студентів з особливими потребами для виконання своїх гуманістичних функцій має будуватись на етичному фундаменті. І це не просто в такому розумінні, як можна почути, мовляв, викладачі-вихователі повинні виходити з моральних настанов доброзичливості, поваги, шани до студентів тощо. Такого роду моральність, безумовно, має бути притаманна соціальній реабілітації. Але гуманістичність її етичних засад полягає у принципово іншій сфері.

Для з'ясування проблеми хотілося б нагадати думки відомого російського етика С.Л. Франка [6] про те, що розгляд моралі як основного предмета етики призводить до етики нігілізму. Підсумком є виховання людини в душі споживання, перерозподілу та прагнень раціональними засобами змінити існуючі суспільні обставини. За його словами, тільки розгляд моралі, навіть найреалістичнішої за змістом, лише як технічного засобу регулювання людських відносин розкриває перспективу з'ясування етики вчення про абсолютні загальнолюдські цінності.

Проте зауважимо, що моральне виховання неможливе поза суспільством або навіть серед людей з подібними особливими проблемами. Особистість реалізується сповна лише в колективі, а з цього випливає необхідність морального виховання всього колективу (в нашому конкретному випадку — студентського). Оточуючі повинні бути справжніми товаришами і ... істинними християнами, не обов'язково у сповідванні віри, а саме у ставленні до іншої людини. Справжній викладач може і повинен уміти синтезувати такі два види роботи з молодими людьми, як індивідуальну та особистісну. Причому моральне виховання належить саме останній.

Не буде зайвим нагадати слова з Біблії, які, на наш погляд, передовсім були спрямовані викладачам — вихователям людських душ: "Полюби

ближнього свого..."

Звичайно, найважливішим чинником розвитку суспільства є гуманне, дбайливе і милосердне ставлення до людей, які позбавлені можливості вести повноцінне життя через те, що вони є людьми з особливими потребами. На перший погляд здається, що цілком правильно виділено засади розвитку людських стосунків. Але вже те, що існують такі студенти, які намагаються здолати "некомфортність" свого життєвого стану саме шляхом надбання активної соціальної позиції в навчальному колективі, свідчить про односторонність такого ставлення до їх особистості.

У проблеми ставлення до людей з особливими потребами є дві сторони. Вельми важливо вміти їх розрізнити і не помилитись у виборі істинної, насправді корисної для морального виховання.

Чи це буде один бік — дбайливе і милосердне ставлення, яке шкідливо впливає на особистість, вчить використовувати суспільство як засіб для досягнення своєї мети, тобто вчить аморальної поведінки?

Чи обрати інше — вважати виховання таких людей своїм моральним обов'язком та щиро дарувати всього себе їм?

Проте це не треба плутати з тією системою соціальної допомоги, яка функціонувала донедавна в нашій країні і базувалась на розподілі різних видів матеріальної допомоги: грошей, ліків, одягу і т.п. А отже, формувалося споживацьке ставлення до суспільства, яке "давало" все необхідне для життя і привчало "брати".

Згадаймо один із головних постулатів марксизму: "Жити в суспільстві й бути вільним від нього неможливо", проте марксистки не врахували, що "**вільною** людина може бути **лише у суспільстві**". Вільна вона не тоді, коли є виконавцем простих рольових функцій, а коли стає творчим суб'єктом з формування суспільних умов людської життєдіяльності. Вільно покладаючи на себе відповідальність не просто перед іншим, а **за** іншого, а з цього і за суспільство загалом, особистість розкривається в усій своїй неповторності й морально стверджується.

Отже, вільна людина — це людина, що відповідальна не просто перед суспільством, а **за** суспільство. Вона не може протиставлятися суспільству, оскільки людина лише тоді є людиною, коли творить суспільство, бачить в ньому мету, а не засіб.

Соціалізація розуміється як вміння створювати соціум (культуру, політику, економіку, мораль), тобто нести у суспільство те краще, що маєш як своє людське покликання.

Самодостатність людини як суб'єкта творчого життєвого неповторного здійснення становить головну її цінність — **гідність особистості**. Цей акт самореалізації людиною своєї персональності у гідну свого смисложиттєвого покликання особистість може відбутися лише за умов її морального самоствердження. Останнє, як вже було зазначено, є результатом ставлення людини насамперед до іншої людини, якій також притаманна персональність. А таке ставлення поширюється на людську спільноту, що за об'єктивних

життєвих умов являє собою суспільство, суспільні групи у вигляді класів, націй, країн тощо. Такого роду ставлення має як духовний, так і практично-діяльнісний характер, суттю якого є створення умов, за яких би розгорталась персональність кожної людини як особистості.

Відтак людина не може бути розглянута як об'єкт благодіяння з будь-якої сторони — держави, класу, соціальної групи, окремого можновладця тощо. І навіть коли їй справді надається допомога, то за умов ціннісного підходу в етиці за нею лишається статус особистості з неповторною людською гідністю. Обмеження ж етики проблемами так званої нормативної етики ставить над людиною когось, хто від неї за допомогою моральних імперативів вимагає слухняності, тобто вимагає “слугувати”.

Найчастіше — відповідно до діалектико-гегелівської методології — в якості творця моральної нормативності виступає суспільство, а точніше — державна влада, що його скеровує. За таких обставин моральні вимоги виступають, по суті, чимось зовнішнім щодо особистості, якій належить бути виконавцем моральних наказів, детермінованих правом, політикою, економікою. З точки зору проблем реабілітації, саме студентів з особливими потребами така позиція в етиці призводить до нігілістичного ставлення відносно її підопічних. По-перше, керуючись державно-суспільною користю, вона на перший план ставить не вільний розвиток “кожного як умову вільного розвитку всіх”, а ступінь розвитку суспільства, що, за Ф. Енгельсом, є показником розвитку самої людської особи [4]. По-друге, така соціальна етика позбавляє пересічну людину та, зокрема, нашого студента гідності творця обставин свого суспільного буття. А це, зрештою, перетворює свободу на свавілля споживача, що породжується свавіллям державного благодійника.

У свою чергу, така свобода, що не засадничується гідністю людини як самодостатньої цінності за будь-яких обставин, призводить до того, що соціальна реабілітація студентів з особливими потребами породжує безвідповідальність. Певна річ, йдеться про безвідповідальність творчого суб'єкта суспільного процесу, а не відповідальність гвинтика, який відповідальний “перед”, не “за”. Позбавитись можливого негативізму соціальна реабілітація може лише за умов, коли етика сама виходить з людини як автономної соціальної істоти і, в свою чергу, пропонуватиме реабілітації вбачати в студентові не об'єкт свого впливу, що потребує певного поліпшення, а суб'єкт, який потребує життєвої підтримки від когось собі рівного за гідністю, або навіть того, хто за моральною необхідністю, яке б він не займав суспільно-державне місце, має слугувати йому.

Посилення соціального неблагополуччя впливає на кількість соціально дезадаптивних людей. Соціальна дезадаптація особливо характерна для молодих людей з фізичними чи психологічними вадами і виявляється в розриві зв'язку із суспільством та деформації ціннісних орієнтацій. Тому і маємо таку кількість девіацій, як бродяжництво, порушення норм моралі, протиправні дії, наркоманія і т.ін.

Отже, проблема морального виховання людей з особливими потребами,

які більш схильні до девіацій та ізоляції, є першочерговою для сучасного суспільства. Тим паче у вік науково-технічного прогресу, коли дистанційна освіта стає все привабливішою, коли машиною замінюють живу людину, а особистісні якості — довершеними технічними характеристиками, коли соціальна ізолюваність загрожує кожному члену суспільства, а значить, і суспільству загалом. Тепер ми не потребуємо живого спілкування, нам цілком досить листування за допомогою комп'ютерної пошти. Люди втрачають зв'язок із насколишнім світом, все можна здійснити через розгалужену “мережу” Інтернет, не відриваючи очей від монітора.

Попередній досвід свідчить, що для таких людей з особливими потребами — хворих, інвалідів, із вродженими аномаліями — мистецтво є не лише одним із надійних шляхів соціальної адаптації, а й шляхом до морального зростання. Бо, як казав М. Бердяєв, “Саме особистість, а не безособистісний розум є справжнім суб'єктом мистецтва, справжнім творцем культури... Творча активність, творча свобода духу первинні” [1]. Мистецтво дає людині можливість відчувати себе творцем хоч маленької, але часточки світу, в якому вона живе, приєднатися до суспільства, більш тонко відчувати потреби інших, розкривати своє “Я”.

Природно, що етичні засади реабілітації в кінцевому рахунку виходять на проблему добра і зла. Згідно з гегелівськими сциєнтизмом і есенціалізмом, діалектика співвідношення добра і зла виходить з того, що “людина є злом”. І це в тому розумінні, що вона перетворює старі сталі обставини, тобто відміння їх у формі зла. А відтак і добродійність фактично повинна носити характер насильства відносно кожного, “хто не з нами”, тому, що він “проти нас”. Такого роду діалектика, яка перебирає загальнометодологічні принципи в етиці, не може не соціалізувати проблему добра і зла. В свою чергу, це призводить до того, що з позиції соціального, а краще сказати економічного детермінізму, розглядається роль релігійного впливу на добро і зло в сучасному світі. Пригадаємо, що саме з таких позицій сучасний міжнародний тероризм прагне виправдати свої антигуманні етичні дії.

Усі ці напрямки стосуються реабілітації студентів із особливими потребами, її логічних засад і морально-ціннісної орієнтації. Якщо її основні принципи виходять із безпосереднього життєвого морального інтересу (моральна необхідність), тоді вона слугує становленню, поглибленню і зміцненню людського в студенті. Якщо ж соціальна робота виходить із матеріального інтересу, що все детермінує в індивідуальному і суспільному житті, тоді вона, “volens-nolens”, в кінцевому підсумку слугує тим силам, що і людину, і мораль, і її саму перетворюють на знаряддя в ім'я своїх корисливих інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяєв Н.А. Философия свободного духа. — М., 1994. — С. 379.
2. Гур В.І. Морально-гуманістичні аспекти впровадження інтернет-інформаційних технологій в умовах глобальних проблем людства // Перший міжнародний семінар “Інформаційні технології у соціально-трудої реабілітації інвалідів”. — К.: ВО УФЦ-БФ “Візаві”, 2001. — С.34-38.

3. Гур В.И. Демократический социализм: теория и практика // Т. Майер Демократический социализм – социальная демократия. Введение. – К.: Основні цінності, 2000. – С. 5–10.
4. Енгельс Ф. “Антидюринг” // К. Маркс, Ф. Енгельс. Тв.: 2-те вид. – Т. 20. – С. 95–100.
5. Соціальна робота в Україні: Теорія і практика: Посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді / За заг. ред. А.Я. Ходорчук. – К.: УДЦССМ, 2001. – С. 201–203.
6. Франк С.Л. Этика нигилизма // Вехи. Из глубины. – М., 1991. – С. 21–27.

УДК 376

І.В. ВДОВИЧЕНКО,
викладач

СОЦІАЛІЗАЦІЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ-СИРИТ

Статья посвящена проблеме социализации умственно отсталых детей-сирот. Проанализировано состояние проблемы, описаны особенности социально-адаптивных реакций воспитанников специальных (коррекционных) детских домов. Предложены подходы и принципы адаптации детей данной категории, намечены пути дальнейшего исследования.

The article is dedicated to the problem about socialized backward orphan. It is analyzed the condition of problem, it is described the peculiarity of socioadapt reactions of pupils in boarding-schools. It is suggested principles of adaptation for children of this category.

Позитивні зміни, що відбуваються в теорії і практиці навчання та виховання дітей із проблемами розвитку, зростаючі вимоги сучасного суспільства, що ставляться перед випускниками закладів для сиріт, зумовлюють необхідність суттєвих змін традиційних форм педагогічної та корекційної роботи, пошуку нових методів і прийомів активізації психосоціального розвитку аномальних дітей, засобів підвищення професійної кваліфікації вчителів і вихователів, які безпосередньо мають справу з дітьми означеної категорії.

Проблема соціалізації вихованців дитячих будинків – одна з найважливіших проблем сучасного сирітства [2; 4]. Найбільш гострою вона є щодо дітей із затримкою психічного розвитку й інтелектуальною недостатністю, в яких обмежений соціально-адаптивний потенціал.

Учений-психолог Л.М. Шипіцина [7] зазначає, що найважливішими складовими реабілітації дітей-сиріт спеціальних (корекційних) закладів є:

– рання соціальна адаптація;

- розвиток особистості дитини з максимальним використанням її реабілітаційного потенціалу та компенсаторних можливостей;
- розвиток особистості дитини шляхом формування навичок спілкування;
- інтеграція у суспільство на правах повноцінних членів;
- корекція інтелектуальних і когнітивно-емоційних процесів.

Проблема, що розглядається, набуває найбільшої актуальності сьогодні, коли кількість дітей, які підпадають під категорію “соціальних” сиріт, постійно збільшується [3, с. 294]. Аналіз близько 300 особових і медичних справ розумово відсталих дітей, які виховуються в закладах інтернатного типу для сиріт (будинки дитини, дитячий будинок, школа-інтернат), засвідчив, що переважна більшість (95 %) є сиротами при живих батьках. Діти батьків алкоголіків і осіб, котрі ведуть аморальний спосіб життя, перебувають вже від народження в неповноцінній соціальній ситуації розвитку та під впливом несприятливих біологічних і соціальних факторів. Як доводить аналіз анамнестичних даних, практично всі діти, які стали сиротами при живих батьках, були небажаними: вагітність, як правило, була для матері неочікуваною, ім'я батька взагалі не називалося; перебіг вагітності супроводжувався різними видами патологій, на всіх її стадіях не виключався вплив алкоголю, наркотиків, а у низці випадків – використання фармакологічних та інших засобів для її переривання. В анамнезі більшості обстежуваних дітей виявлялись такі негативні соціальні й біологічні фактори, як антисуспільний спосіб життя батьків, їх систематичне пияцтво, психопатологічні ускладнення (76,4 %); недотримання гігієнічних вимог під час вагітності, що значною мірою визначало характер розвитку дитини (фізичного і нервово-психічного). У разі поєднання кількох негативних факторів ризику, поява у дітей відхилень в психічному розвитку набагато зростає.

Особливості дітей-сиріт віку немовлят, котрі мають відхилення у психофізичному розвитку, навіть на фоні незначної органічної симптоматики (порушення нервово-рефлекторної діяльності, уповільнення темпу розвитку сенсорних і рухових функцій, навичок самообслуговування, мовлення і т.д.), дають підстави для встановлення первинного діагнозу затримки психічного розвитку (ЗПР). Такий діагноз не є безумовним та остаточним, але дає можливість окреслити напрямки медико-психолого-педагогічної та соціальної корекції розвитку особистості дитини, яка залишилась без батьків.

Проблема навчання і виховання дітей-сиріт і дітей, котрі залишились без батьківської опіки, тісно пов'язана з питаннями розширення кола їх спілкування, формування правильних взаємин з оточенням [5], підвищення їх функціональних і соціально-адаптивних можливостей, забезпечення належного рівня життєвої компетентності.

Дослідження особливостей соціально-адаптивних реакцій розумово відсталих дітей, які потрапляють до спеціальних дошкільних закладів, засвідчують, що негативний перебіг адаптації в дитячих будинках характерний для 70 % дітей, а в дитячих садках – для 10 %. Несприятливий перебіг адаптації виявляється у значних змінах психоемоційної сфери, вегетативної